

PRILOZI IZUČAVANJU LOKALNE VLASTI U BOSNI I HERCEGOVINI ZA VRIJEME TURAKA

Boris Olujić

Monografija Avde Sućeske, Ajani,^{*} jedino je djelo bosanskohercegovačke historiografije koje se cjelovito i sintetski bavi ajanima i njihovom ulogom u lokalnoj upravi u Osmanskom Carstvu. Zbog toga ovo djelo, premda je objavljeno davne 1965. godine, zaslužuje da i danas kažemo nešto o njemu, dakako kroz kritički sud novije historiografije.

Važnost ovog djela, kao rezultata Sućeskina istraživanja turskih izvora, ne sastoji se samo u tome što donosi rekonstrukciju jednog segmenta sistema lokalne uprave, koji je centralnoj vlasti omogućavao direktan kontakt sa stanovništvom, već i zato što ono znači početak proučavanja historije društva Osmanskog Carstva.

Nakon Sućeskina djela više ne možemo reći da ajani predstavljaju praznu stranicu povijesti, kako je to napisao Hamdija Kreševljaković, u svom djelu "Kapetanije u Bosni i Hercegovini", Sarajevo 1954.

Pojam ajana u historiografiji uopće nije razjašnjen. O ajanima i njihovoj ulozi u organizaciji lokalnih vlasti također se znalo vrlo malo. Jedino je Hamdija Kreševljaković u svojim djelima "Kapetanije u Bosni i Hercegovini" i "Muteselimi i njihov djelokrug" dotakao ove probleme.

Pored toga što donosi vrlo vrijedne podatke o ulozi kapetana i muteselima u organizaciji lokalne uprave u Bosni i Hercegovini, Kreševljaković je funkciju kapetana vidio kao zatvorenu, specifično bosansku instituciju. On nije uočio da je upravo ajanluk osnova na kojoj počiva moć bosanskohercegovačkih kapetana.

Sućeska prati razvoj ajanluka od prve pojave imena vilajetskih ajana u turskim izvorima početkom XVI. stoljeća. Ajanluk predstavlja državnopravnu ustanovu karakterističnu samo za Osmansko Carstvo. Ova samonikla ustanova organski izrasta iz sve većeg broja određenih vrsta državnih poslova koje su sada morali obavljati vilajetski ajani.

Najviše pažnje u svome djelu Sućeska posvećuje Anadoliji i evropskom dijelu Osmanskog Carstva, gdje je postojao razvijen timarski sistem i gdje je ajanluk predstavljao izraz svojevrstne samouprave muslimanskog stanovništva.

Kriza koja je tijekom XVII. stoljeća uzdrmala Osmansko Carstvo i sve klasične institucije turskog društva uvjetovala je da centralna vlast potraži pomoć ajana u

^{*} Prilog izučavanju lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka, Sarajevo 1985.

obavljanju najvažnijih poslova lokalne uprave. Tamo gdje je proces raspadanja klasičnih osmanskih institucija, kao što su spahijska i janjičarska organizacija, organizacija državnih financija, tekao brže, ajani su se prije počeli uključivati u politički život provincije.

Sučeska je ovaj karakterističan proces uočio na primjeru različitog razvoja ajanluka u Bosni i Makedoniji. U Makedoniji je proces razgradnje timarskog sistema i drugih klasičnih feudalnih institucija tekao mnogo brže nego u Bosni, stoga je centralna vlast bila primorana da poslove lokalne vlasti prepusti ajanima mnogo ranije nego što je to učinila u Bosni.

Sučeska tvrdi da o ovome procesu u Bosni možemo govoriti tek nakon turskog poraza kod Beča, 1683. godine, kada je kriza klasičnih osmanskih institucija dosegla svoj vrhunac.

Sučeska je uočio da krajem drugog desetljeća XVII. stoljeća, ustaljivanjem poslova vilajetskih ajana, dolazi do stvaranja ajanluka (ayanlik), skupa dužnosti i ovlaštenja za obavljanje poslova određenih aktima centralne i provincijske vlasti. Tako završava dugotrajni proces pretvaranja vilajetskih ajana od skupine najuglednijih ljudi jedne provincije, kojima je centralna vlast povremeno povjeravala važnije državne poslove, u lokalne funkcionare, pojedinačne nosioce poslova ajanluka.

U početku je ajanluk imao karakter određene izbornosti i predstavljao izraz lokalne samouprave muslimanskog stanovništva. No zbog toga što je omogućavao lako bogaćenje zloupotrebama, posebno kod razrezivanja izvanrednih nameta, postaje razlogom borbi pojedinih velikaških porodica.

Prvi se dio ove monografije bavi razvojem ajana i ajanluka na području Anadolije i evropskog dijela Osmanskog Carstva, od prve pojave riječ ayan sve do vremena reformi sultana Mahmuta II (1808 – 1839) i njegova obračuna s ajanima koji je trajao od 1812. godine sve do sloma Huscin kapetana Gradašćevića, 1832. godine. Ovdje je Sućeska poklonio osobitu pažnju razvoju turske lokalne uprave i administracije, od prve pojave ajana u turskim izvorima, početkom XVI. stoljeća, sve do sredine XIX. stoljeća.

Drugi je dio monografije posvećen specifičnostima razvoja ajanluka u Bosni.

Od sredine XVIII. stoljeća sultani fermanima pokušavaju spriječiti zloupotrebe ajanskih moćnika. Sućeska daje čitav pregled dugotrajnih borbi između sultana i pojedinih ajana, koje su završile krvavim obračunom Mahmuta II s velikašima koji su čak držali velike plaćeničke vojske.

Hatišerifom od Gülhane, 1839. godine, sultana Abdula Medžida (1839 – 1861), konačno se dokida spahijska organizacija i proglašava ravnopravnost svih građana, bez obzira na vjersku pripadnost. Tada muteselimi ili muselimi, kao organi lokalne uprave opće nadležnosti, kakvih dotada nije bilo, zamjenjuju ajane u poslovima lokalne uprave. Ipak, najvažniji dijelovi ajanluka bili su jednostavno ugrađeni u ovu novu instituciju. Kreševljaković je u svome djelu "Muteselimi i njihov djelokrug", Sarajevo 1957, vrlo detaljno istražio muteselimluk u Sarajevu te je na temelju njegovih podataka Sućeska ustvrdio da su u Sarajevu poslove ajanluka obavljali upravo muteselimi. Funkcija muteselima, kakva je postojala u Sarajevu, izgleda da je poslužila centralnoj vlasti kao osnova za stvaranje organa lokalne uprave opće nadležnosti.

Drugi dio monografije posvećen je specifičnostima ajanluka u Bosni i Hercegovini. Kako smo već ranije spomenuli, Sućeska je razvoj ajanluka proučavao na temelju turskih izvora s područja Anadolije i evropskog dijela Osmanskog Carstva. Na tom velikom području, iako je bit ajanluka bila svugdje ista, u lokalnoj upravi su postojale velike razlike između pojedinih provincija. Bosna je u odnosu na ostale provincije imala specifičan razvoj, na koji je posebno utjecao krajiški karakter ovog područja. Od ostalih specifičnosti Sućeska posebno ističe osebujan položaj bosanskog plemstva, islamizaciju golemog dijela bosanskog stanovništva i ustanovu kapetaniju.

Sve nabrojene osobitosti Bosne objašnjavaju zašto je turska vlast bila tako jaka i zašto se tako dugo održala. Ajanluk je u Bosni bio prepušten kapetanima i muteselimima. U krajevima gdje nije bilo ajana ili gdje oni nisu bili nosioci ajanluka, poslovi ajanluka bili su jednostavno nakalemljeni postojećim organima. Takav je bio slučaj u Tepedelenu u Janjini, nekim mjestima u Grčkoj i Srbiji, gdje su poslove ajanluka obavljali knezovi.

Uzimajući da je društveno-politička bit ajanluka svugdje ista, Sućeska je specifičnosti ajanluka u Bosni uočio u vremenu nastanka, načinu stjecanja ajanskog položaja, društveno-političkom značenju ajanluka i načinu na koji se centralna vlast obračunala s ajanima.

Sućeska je u svom djelu opovrgao mišljenje starijih historičara o postojanju ajanskog vijeća. On je dokazao da se ovdje ne radi ni o kakvoj stalčkoj skupštini, koja bi se redovito sastajala, već o povremenim savjetovanjima što bi ih katkad sazivao vezir u slučaju ratne opasnosti ili kakvih drugih važnih poslova.

Sućeskino djelo predstavlja velik doprinos našem saznanju o ulozi ajana u jednom segmentu lokalne vlasti. U našoj se historiografiji, prije pojave ovog djela, nije mnogo pisalo o organizaciji lokalne vlasti u Osmanskom Carstvu.

Veliko je značenje ovog djela što su specifičnosti razvoja ajanluka u Bosni i Hercegovini prikazivane u svjetlu razvoja ajanluka u drugim dijelovima Carstva, Anadoliji i u evropskom dijelu Carstva.

Baveći se organizacijom lokalne vlasti i ulogom ajana u njoj, Sućeska proučava strukture osmanskog društva.

Sućeska je smatrao da je gradski ćehaja bio zajednički starješina svih esnafa jednoga grada. Osim njega, istog mišljenja bili su i historičari Hazim Šabanović i Halil Inalçik. Budući da je ovaj funkcionar potjecao iz srednjeg sloja stanovništva, prema Sućeski, nije ni mogao uživati veći ugled među feudalnom elitom, također nastanjenom u gradu.

Sultani su se, u svojoj borbi protiv samovolje ajana, krajem XVIII. stoljeća, poslužili i gradskim ćehajom. Fermanom iz 1786. godine zabranjena je riječ ajan i u poslove lokalne uprave uključen je gradski ćehaja, kojeg je biralo stanovništvo grada. Ovaj je pokušaj propao zbog toga što gradski ćehaje, kako je to rekao Sućeska, nisu imali niti dovoljno ugleda niti dovoljno autoriteta da obavljaju poslove lokalne vlasti. Sultan Selim III je 1791. godine ukinuo odredbe fermana iz 1786. godine te zabranio upotrebu imena gradski ćehaja.

Sućeskino djelo, unatoč tome što je nastalo relativno davno, predstavlja solidan temelj za daljnja istraživanja organizacije lokalne vlasti u Osmanskom Carstvu.

Rasprava Dušanke Bojanić-Lukač i Suzane Đorđević dopunjuje Sućeskinu monografiju, posebno u pitanjima funkcije gradskog čehaja i predstavlja korak dalje u istraživanju gradske uprave.

U proučavanju organizacije lokalne vlasti u Osmanskom Carstvu, sve do perioda Tanzimata (1839 – 1878), pojavljuju se mnogi dosada nerazjašnjeni problemi. Jedan od njih je i problem organizacije lokalne uprave u gradovima i uloga gradskih čehaja u njoj. Novija historiografija, u proučavanju ovih problema učinila je određene pomake u odnosu na Sućeskina saznanja. Naime, lokalnu gradsku upravu koju je organiziralo samo stanovništvo grada, trebalo bi promatrati odvojeno od gradske uprave koju je financirala i organizirala centralna vlast. Organe gradske uprave postavljala je Porta, tako da su oni bili lokalni po svojoj nadležnosti, ali ne i po porijeklu svoje vlasti. Lokalna gradska uprava utjelovljena u funkciji gradskog čehaja, bila je lokalna i po porijeklu svoje vlasti i po svojoj nadležnosti.

Autorice Dušanka Bojanić-Lukač i Suzana Đorđević svojom su raspravom "Razvoj lokalne gradske uprave na Balkanu od XV do XIX veka", koja je objavljena u Zborniku radova "Gradska kultura na Balkanu (XV – XIX vek)", Beograd 1984, svakako dopunile Sućeskino djelo u pitanju gradske uprave u Osmanskom Carstvu. U ovoj je raspravi najviše pažnje posvećeno funkciji gradskog čehaja, o kojoj se u našoj historiografiji znalo vrlo malo.

Funkciju gradskog čehaja (sehîr kethudasi) stvara samo gradsko stanovništvo iz potrebe za zajedničkim predstavnikom, koji je obavljao poslove bitne za život svih građana jednoga grada, posebno poslove u vezi sa za građane teškom obavezom da ugoste sultana i njegove službenike u vrijeme dok su oni boravili u njihovu gradu.

Nasuprot tvrdnjama Avde Sućeske o gradskom čehaji, Dušanka Bojanić-Lukač i Suzana Đorđević izvorima argumentiraju tvrdnju da gradski čehaja nije bio starješina svih esnafa jednoga grada, već predstavnik grada i organ lokalne uprave. Prema njihovim tvrdnjama, gradski čehaja bio je jedan od najuglednijih ljudi grada, kojeg je kadija zvao da prisustvuje suđenjima, premda ne znamo da li u svojstvu predstavnika lokalne vlasti ili samo kao ugledni građanin. O tome nam svjedoči česta pojava gradskih čehaja u kadijskim sidžilima širom Carstva.

Šehîr-čehaje su predstavnici grada kao cjeline te se njihov izbor ne može zamisliti bez suglasnosti svih građana. Od 1623. godine, carskim beratom, oni postaju pripadnici vojnog staleža (askera). Time dobivaju izuzeće od izvanrednih nameta i redovnih tereta, naravno i priznanje društvenog ugleda.

Između ajana i gradskih čehaja, prema tvrdnjama autorica, nije bilo većih sukoba za vlast. One ovu tvrdnju dokazuju time što je ajanima, iako su stanovali u gradovima, osnova privređivanja bila izvan gradova. Ajani i drugi nosioci poslova ajanluka središte su svoje moći imali u kadilucima, dok su za položaj gradskih čehaja mogli biti zainteresirani samo gradski ajani koji su predstavljali samo ugledne ljude, ali ne i nosioce poslova ajanluka.

Već je Sućeska pokazao da je centralna vlast u većim gradovima poslove ajanluka prepuštala janjičarskom agi, mutselimu ili kadiji.

Prema Dušanki Bojanić-Lukač i Suzani Đorđević, poslove lokalne uprave u gradovima obavljali su gradski čehaje, dok su ajani bili predstavnici provincijske ali ne i lokalne vlasti.

Rasprava Dušanke Bojanić-Lukač i Suzane Đorđević donosi sasvim nova rješenja, u našoj historiografiji nerazjašnjenog, problema gradske lokalne uprave, izražene u ličnosti šehar-čehaje. Do ove rasprave historičari su samo dotakli pitanje uloge gradskih čehaja u lokalnoj upravi. Ovim je radom, prvi put u historiografiji, gradskim čehajama, posvećeno nešto više pažnje.

Autorice svojim djelom otvaraju i problem razlike između samonikle gradske uprave, izražene u ličnosti gradskog čehaje i gradske uprave koju je organizirala i plaćala Porta. Dakako, tek će nova istraživanja pomoći u razjašnjavanju ovih problema.

Zusammenfassung

ZUR UNTERSUCHUNG DER LOKALEN GEWALT IN BOSNIEN-HERZEGOWINA LÄNDERN ZUR ZEIT DER TÜRKISCHEN BESATZUNG

Boris Olujić

Die vorliegende Arbeit erörtert den Beitrag der einzelnen Historiker zur Erforschung des Problems der lokalen Gewalt zur Zeit des osmanischen Reichs.

Vor Sućeska beschäftigte sich mit diesem Problem Hamdija Kreševljaković in seinen beiden Werken "Kapetanije i kapetani u Bosni i Hercegovini" (Kapitanate und Kapitane in Bosnien-Herzegowina) und "Muteselimi i njihov djelokrug" (Mutesselime und ihr Wirkungskreis).

Erst das Werk "Ajani" (Die Aiane) bedeutet den Anfang einer systematischen Quellen- und Literaturforschung, vor allem in Bezug auf die Aiane in der Organisation der lokalen Gewalt.

Dušanka Bojanić-Lukač und Suzana Đorđević haben in ihrer Studie "Razvoj lokalne i gradske uprave na Balkanu od XV. do XIX. veka" (Entwicklung der lokalen und der städtischen Verwaltung auf dem Balkan vom 15. bis zum 19. Jh.) einige neuere und modernere Betrachtungsweisen des Problems vorgetragen, das Sućeska nur angeschnitten hatte. Es handelt sich um das Problem der Rolle der städtischen "čehaja" in der lokalen Gewalt und um ihr Verhältnis zu den "ajani".

Es ist klar, daß erst neuere Forschungsarbeiten mehr Licht in dieses bislang vernachlässigte Problem bringen werden.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Društvo za hrvatsku povjesnicu

REDAKCIJSKI ODBOR
Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Ivan KAMPUŠ

LEKTOR I KOREKTOR
Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:
Savez povijesnih društava Hrvatske
Historijski zbornik
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šalžite na adresu:
Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, za Historijski zbornik
Zagreb, Ul. Đure Salaja 3

Cijena ovog broja iznosi 20 000 HRD

Izdavanje časopisa sufinancira
Ministarstvo za znanost Republike Hrvatske
Industrogradnja, Zagreb, Savska c. 66 – potpomogla tiskanje rasprave
o Božidaru Magovcu

Slog i prijelom na kompjutoru: DENONA, Pergošićeva 8 – Zagreb
Tisak: KRATIS, Vrapčanska 15 – Zagreb, svibanj 1993.